

IFJÚ HERTEL PÉTER ÉS BALÁSI KÉSCSINÁLÓ JAKAB ÜZVEGYÉNEK SÍRVERSE

Idősebb Heltai Gáspár, Dávid Ferenc és Enyedi György halálával úgy tűnik fel, mintha egészen megszűnnék az unitáriusoknak a hazai szellemi mozgalomban való részvétele — pedig mégis számos képzett és értékes lelkipásztort, tanárt, tanítót, orvost, valamint városi polgárt is találunk köztük, csakhogy bizonyítékaink nagyobbára kinyomtatatlanul, illetőleg felkutatatlanul lévén, részben vagy minden nyom hátrahagyása nélkül egészen el is kallódtak, vagy lappanganak. Ezért tehát minden, még a legcsekélyebb értékű adatot is fel kell keresnünk, hogy a felszínre bukkanó nyomok közül kiválogatva, a jeles úttörők után következőkről is megbizonyíthassuk azt a méltó folytatást, amely valóban hiánytalanul beleilleszkedik a többi vallásfelekezetteliek szellemi képességeinek, küzdelmeinek és értékeinek sorába.

Alább egy ilyen, bárha igénytelennek tetsző, de annál becsesebb dokumentumot mutatok be, amely biznyságul szolgál egy 1647-ben elmúlt derék ifjúról s egy élő versszerző kiválóságáról.

A kolozsvári házsongárdi temetőben van egy, mindeddig ismeretlenül lappangott, koporsóformára faragott sírkő.¹ Ez mind az alatta nyugovókért, mind pedig a rája vésett szép magyar versekért megérdemli, hogy megemessék a pusztulástól.

A kő mindkét lapjára egy-egy vers van felvésve, amely két halott emlékét örökíti meg. Ezek azután közel egykorúak, sőt egészen bizonyosan egy és ugyanattól a költőtől valók. De hogy mégis melyik a régebbi, azt magáról a kőről eldönteni nem lehet, minthogy csak az egyik, az ifjú Hertel Péteré van évszámmal: 1647. esztendővel megjelölve.

A síremlék déli lapján, a férfit megillető férőhelyen, az alábbi sorok betűzhetők ki:

EL MVLT (élet) VTÁN IOVENDO VILAGBA VIGIAZVAN
IT HERTEL PETER NYVGODALOMBAN VAGION.
NEM SOK EZTENDÖK • HVZ FELET HATRA VIRÁGZOK
ISTENESEN MVLOK EOREOK ÉLETRE FOLYÓK
NEMES HAZAIANAK IGY SZVLETVEN EOREMERE

¹ I. osztály, C. tábla, 263. és 297. számú sírok között mészkőből koporsó formára faragott síremlék. Gondos, jó munka, ép, bárha meglehetősen kopott állapotban van. Déli lapja kezdeti részében reneszánsz-pajzsban H P betűpár.

IFIIV HERTEL PETER NEM VEZ EL HIRE NEVE
 CSENDESEN AZ FOLDBEN TESTET NYVGOSSA KOPORSO
 LELKE VIGAD MENYBEN MERT AZ EOROKKE VALO
 EL FOGY SIR HALOMIS FELTAMAD MINDEN HALOTTIS
 EZ HOLTIS FEL KEL • KELY FEL EOROMRE TESIS
 ANO D • 1647 DIE 5 APRILY •

Ki volt ez, a hazájának, már tudniillik szűkebb hazájának: városának öröme, reménysége, 26 esztendő korában elnyugodott ifjú Hertel Péter — személy szerint biztosan megállapítanom ma még nem sikerült, de családjára vonatkozólag van egynéhány adat, amely azt a hétköznapi jóval magasabbra kiemeli.

Ugyanis a Hertel család Kolozsvár törzslakói közé tartozott. Nevére a XV., XVI., sőt a XVII. század folyamán is reá akadunk,² s bár mind neve, mind későbbi szereplése a szász nemzetiségű polgárok közé osztja be, azonban a magyar lakosságnak 1453. esztendei összeírása Herthel Antoniust mint a magyarokhoz tartozót tünteti fel.³ A családnak egy másik tagjára is hivatkozhatom, akinek nevét saját könyvtári könyvében talált bejegyzés őrizte meg: „Excellen(tissimi) D. D. Johannis Hetely Medici Physici praestant(issimi) etc. Sigismundus Sarmasaghÿ scribebat Claudiopoli die 1. Febr. Anno M. D. CI.”⁴ De a többi szórványos adatnál sokkal jelentősebb az a néhány sor, amelyet Bogáti Fazakas Miklós költő öröknaptárába 1582. március 28-i keltezéssel jegyzett fel ilyenképpen: „David Hertelius, Francisci Davidis filius, iuvenis natus 22 annos, moritur inter 9. et 10. horas antemeridianam in patria Claudiopoli cum conterritu et moerore multorum bonorum, quorum ille spem deseruit. 1582.”⁵ Ezen az alapon elindulva, Kanyaró Ferenc a megnevezett Dávid Ferencet, a Hertel Dávid apját, azonosítja az unitáriusok kiváló reformátorával.⁶ Borbély István megkíséرتi ugyan e fölötti kételyét kifejezni, ámde a kérdést ő nem dönti el.⁷ Vele szemben azonban Kanyaró megállapítását Trócsányi Zoltán⁸ és Zoványi Jenő is elfogadja.⁹ Magyarázatuk mindenesetre nagyon tetszetős, már csak azért is, mert Dávid Ferenc köztudomásúlag kolozsvári polgárcsaládból származott, de eredetéről s családnévéről mégsem tudunk semmit apja keresztnevén és foglalkozásán kívül.

Emellett mint különösen figyelemreméltó körülményről emlékezünk meg, hogy az 1582-ben 22 esztendő korában elhunyt Hertel Dávid éppen olyan kiváló ifjú lehetett, mert éppen olyan megrendülve emlékezik meg

² Jakab Elek: Kolozsvár története. II., 157, 189, 241, 245, 320, 338, 561. — Borbély István: Heltai Gáspár. 5. lapon jegyzetben. — Kolozsvár polgárainak adójegyzékei az állami levéltárban.

³ TT 1882: 525.

⁴ A kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában: V. 41. sz. könyvtári jelzéssel. (A könyvet neki ajándékozó Sarmasági Zsigmond fejedelmi tanácsos, Torda vármegyei főispán volt.)

⁵ Ker. Magvető. 1902: 265. (Közölte: Pokoly József.)

⁶ Kanyaró Ferenc: Dávid Ferenc. 4. és Ker. Magvető. 1902: 267.

⁷ Borbély István i. m. 5., 6. lapon jegyzetben.

⁸ Trócsányi Zoltán: Dávid Ferenc nevérol. (Magy. Nyelv. 1915: 223—224.)

⁹ Zoványi Jenő: Adatok a magyar protestantizmus múltjából. (Prot Szle 1916: 47—48.)

róla a költő, Bogáti Fazakas Miklós, mint amilyen szomorú szívvel írta meg sírversét a 65 esztendő múlva verselő ismeretlen versszerző a 26 éves korában elnyugodott Hertel Péter emlékezetére.

A másik adat Heltai Gáspárhoz, Kolozsvár reformátorához, a tudós íróhoz és könyvnyomtatóhoz viszi vissza a Hertel család rokonsági kapcsolatait. Kanyaró idézett munkájában a Hertel családot a Helterrel, vagyis Dávid Ferencét a vele szoros barátságban levő Heltai Gáspáréval azonosítja, de ennek az állításnak tarthatatlanságát már Borbély István kimutatta előbb idézett dolgozatában azzal az egyszerű indokolással, hogy e városban mindkét család neve egyidőben külön-külön is többször előfordul. Ennél azonban sokkal lényegesebb, hogy a Jakab Elek által gyűjtött Heltai-adatok között 1587-ben reátalálunk idősebb Heltai Gáspár Borbála nevű leányára, akit ebben az időben mint Hertel Péter özvegyét említik.¹⁰ Mindezek után tehát, ha az 1647-ben eltemetett Hertel Péter ifjúnak, vagyis ifjabbnak mondatik, majdnem bizonyos ebből, hogy apját is Péternek hívták, aki keresztnevét hasonlóképpen az ő apjától örökölte. Igaz ugyan, hogy Jakab Elek egy helyen azt állítja, hogy özvegy Heltai Borbála az 1587. évben — úgy látszik — magtalanul halt meg.¹¹ Véleményét azonban csupán arra a helyzetre alapítja, hogy az apjától örökölt nyomda nem az ő utódaira, hanem hűgára (helyesebben szólva: unokahűgára): Annára, Hosszú Tamás királybíró feleségére szállott. Ez azonban — ha jól meggondoljuk — csak azt jelenti, hogy idősebb Heltai Gáspár után nem Borbála nevű leánya, hanem ifjabb Gáspár nevű fia volt az örökös, aki után pedig az ő leányának: Annának jutott örökségképpen, minthogy ifjabb Gáspárnak nem vala fiú utóda.¹² Mindezt tekintetbe véve, nem tartható lehetetlennek, hogy a XVI. századbeli Hertel Péternek leszármazottja s így az első Heltai Gáspárnak dédunokája lehetett az itt nyugovó ifjú, aki — a sírverséből kitűnően — maga is nagyobb elhivatottságra teremtettet. Emellett azután nem mellőzhető el az a feltevés sem, hogy Dávid Ferencnek is hasonló leszármazású utóda volt, akinek porait ez a kő takarja.

*

Ifjú Hertel Péterrel bizonyosan nagyon közeli atyafiságban lehetett a vele közös sírban nyugovó tekintélyes idős asszony. Talán nem is tévedek nagyot, ha anyai nagyanyjának tételezem fel. Az ő sírverse a kő északi, vagyis a nőt megillető lapján olvasható. Valószínűleg ő költözött el valamivel korábban, s ezért fektették koporsója mellé a még családtalan ifjú sírládáját. A kövön tehát reája vonatkozólag az alábbi, hasonlóképpen szép szöveget betűztük ki (a 7. sorban *IVTASOM* talán *futásom* helyett!):

EZ RÖVID ÉLETTEL ÉLTEM VÉGÉRE SIETVEN
HATVAN HAT EZTENDOM BETEGESVLVE VEVEM
HÁZASTÁRSA VALEK BALASI KÉSCSINÁLO JACABNAK
BERNAD DOCTORNAK KATA LEÁNYA VALÉK

¹⁰ Jakab Elek i. m. II, 320, 341.

¹¹ I. h. II, 794.

¹² H. J.: Kísérlet a kolozsvári Heltai-nyomda tulajdonosainak megállapításához. (MKSzle 1960: 438—443.) és e kötetben is.

EOZVEGYSÉGNEK AGYAT TIZTAN VISELVÉN ELETTEL
ITT NYVGOZOM MIDON HALÁLLAL INDVLOK EL
FOLDRE SZVLETTETVÉN IVTASOM IORA VÉGEZTEM
MEG HALÁSOMBANIS CHRISTVS OROK ÉLETEM

A vele vonatkozásba hozható adatokat a következőkben összegezhetem.

Kolozsvár városának egykori egyházziai, akik annak idejében természetesen az unitárius vallást követték, feljegyezték, hogy 1600. június 22-én a graduál „írásához Bernárd Doctortól vöttünk igen fekete tentát”.¹³ Ez az adat érdekesen világít arra a körülményre, hogy a templomi énekeskönyvet milyen sokáig állították elő a középkorban kialakult kézirásos módszer szerint. A megírásához szükséges festékek közül az „igen fekete tentá”-nak gubacsból és koromból történő készítése különleges szakértelmet kívánt, ezért előállítására mindig a vegyészkedéssel foglalkozók: orvosdoktorok, patikáriusok vagy alkímisták feladata volt. Ez a körülmény bizonyítja tehát, hogy a megnevezett Bernád doktor jóllehet teológiát is végzett tudós, mégsem a hittannak vagy a bölcsészettnek, hanem az orvostudománynak volt a doktora. Tekintettel arra, hogy ugyanezt a Bernád doktort a városi adószedők összeírásai mint az Óvárban háztulajdonos „Bernardus Jacobinus”-t emlegetik,¹⁴ e teljesebb nevéből egyszerre világossá lesz előttünk városunk e derék polgárának személye.

Jacobinus Bernád legnevezetesebb közszereplése akkor történt, amikor Báthori Zsigmond fejedelem nagybátyja trónjára áhítozván, az 1587. évi lengyel országgyűlésre fényes küldöttséget menesztett, Gyulaffi Lestár feljegyzései szerint az augusztus 4-én Varsóban megjelent erdélyiek Kovacsóczy Farkas kancellár vezetése alatt Kornis Gáspár huszti kapitány, Szentpáli János, Gyulaffi Lestár fejedelmi titkár, Bogáthi Menyhért, Gyczi Péter, Cracerus Lukács enyedi polgár és Jacobinus Bernád kolozsvári orvos voltak.¹⁵ Az utóbbinak mint unitárius vallású férfiúnak, a lengyel unitáriusok rokonszenvének megnyerését szánta feladatául.¹⁶

Itt kell megjegyezni, hogy a tudós Szádeczky Lajos tévedett, amikor Jacobinus Bernádról e közszereplésével kapcsolatban azt állította, hogy olasz nemzetiségű volt.¹⁷ Tévedése onnan eredhetett, hogy Gyulaffi idézett feljegyzésében a küldöttség tagjainak nevét a latin mondat szerkezet természeténél fogva praepositiós ablativusban sorolva fel, ennek következtében . . . „a . . . Bernardo Jacobino Claudiopolitano medico” valóban olaszos végződésű névnek hangzik, holott ezt adattal is meg tudjuk cáfolni. Ugyanis fia: Jacobinus János városi jegyző és testvére: Jacobinus Dávid neve a városi lajstromkönyvben mint szász patrícius polgáré fordul elő.¹⁸

Bernád doktornak különben még egy másik közérdekű szereplése is ismeretes. Ugyanis a jezsuitáknak Kolozsvárra történt betelepítése folytán megnyílt jeles iskolájuk ellensúlyozására a városi tanács elhatározta, hogy

¹³ A kolozsvári unitárius egyházziai számadáskönyve 1600-ból az állami levéltárban Kolozsvárt.

¹⁴ Dica-jegyzékek a XVI. század végéről s a XVII. elejéről. (Uo.)

¹⁵ Magyar Történelmi Emlékek. II. Írók. XXXI, 21.

¹⁶ Jakab Elek. II, 333. (Hivatkozik Bethlen Farkas Históriajának II, 530-ra.)

¹⁷ Szádeczky Lajos: Kovacsóczy Farkas. (Történelmi Életrajzok.) Bp., 1891.

¹⁸ Jakab Elek II, 293.

az unitárius schola számára jó tanítókról fognak gondoskodni. Ezért Jacobinus Bernádot 1588. szeptember 14-én kelt fejedelmi engedélylevéllel útba is indították tudós férfit szegődtetésére. Ő előbb Felső-Magyarországon járt, majd onnan Lengyelországba ment. Itt találta meg és hozta magával a hollandiai Antwerpen iskolájának korábbi igazgatóját: a jeles Erasmus Jánost, akit itt 1593-ban unitárius plebánusnak választottak.¹⁹

Városunk e derék polgára, Balási Késcsináló Jakabné édesapja, a XVII. század első éveiben hunyt el. Az unitárius egyházfiak számadáskönyve szerint: „1602. 7. die Octobris. Bernardus Jakobinusnak Az nagy haranggal (harangoztak) haromszor. fl. 1. den. 40.”²⁰ Özvegyét még 1610-ben is említik a városi sáfárok.²¹

Bernád doktornak csak egy fiáról van emlékezet. Kolozsvárnak ez, az ifjan, alig huszonkilenc éves korában elhunyt jeles szülőtte: Jakobinus János rövid életfolyása alatt is szépen ívelő pályát futott meg. A városi jegyzőből fejedelmi titkár, majd Székely Mózes fejedelem kancellárja, irodalmunkban is nevet hagyott maga után. Urával együtt 1603. július 17-én esett el a Brassó mellett vívott ütközetben.²²

Emlékezzünk meg még az itt nyugovó özvegy férjének családjáról is, amely nevének tanúsága szerint eredetileg is magyar volt. Bizonyosság erre magának a családnévnek XVI—XVII. századbeli Balasfy, Balasy, Balassi alakban való előfordulása. Így találtam a századforduló táján élt Balasfy Bálintot Balassi Bálintnak is, viszont Balasfy Gergelyt Balasy Gergelynek is írva.²³

A kor képének ismerete mellett látható legjobban, hogy e két rövid vers mennyire mély érzést juttat kifejezésre, a köfelülettől megszabott terjedelem és az alkalmosságától irányított tartalom ellenére is szerzőjükről valódi költői tehetséget árulván el. Különösen szépek a Hertel Péter emlékére írott vers kezdő és záró rendei, amelyekből közre zárt sorokba az életrajz adatai hasonlóképpen választékos kifejezésekkel van beleszöve. Nem kevésbé jók a Kata asszony emlékezetére szerzett rendek. Mindkettő, bárha verslábaiban egy-két zökkenőben botlunk meg, mégis sorait általában véve szépen gördülő páros rímű distichonoknak mondhatjuk, s ezért méltán kérhetnek helyet abban a sorozatban, amelyet Négyesy László kezdett összegyűjteni a mértékes magyar verselés történetéről írott alapvető munkájában.²⁴

E nagy gyakorlattal bíró, jeles költőre valló verssorok szerzőjének megállapítása érdemes feladat lenne. Sajnálatos helyzet azonban, hogy a szerző után való kutatásnál csupán csak a lehetőségeket határolhatjuk körül.

Először is az itt nyugovók rokonságában tekintvén szét, figyelmünket az iskolázott s amellettel teljesen magyarrá lett Szörös testvérek felé for-

¹⁹ I. h. II, 333—334; 337; 339.

²⁰ Az 1602. évi egyházfiak számadáskönyve. 22. (Állami levéltárban Kolozsvárt.)

²¹ Városi sáfárpolgárok számadáskönyve. 1610. X. 10-én 638. (Uo.)

²² Bónis György és Valentiny Antal: Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve. (1602.) Kolozsvár, 1947.

²³ Jakab Elek i. m. II, 312. — A kolozsvári ötvös céh könyve. II. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában volt.) — Kolozsvár városi számadáskönyvek. (A kolozsvári állami levéltárban.)

²⁴ Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. 29—33.

díthatnók — tekintettel azonban arra a körülményre, hogy apjukkal együtt ők is elhagyták családjuk régi hitét, és reformátussá lettek, mígnem az itt nyugovók megtartották elődeikről reájuk szállott örökségüket: az unitárius hitet, ez a helyzet tehát éles válaszfalat vonhatott a család két ága közé. De ellenük mond a vers nyelvezete is. Minthogy a kő feliratainak vésése a lehető leggondosabb módon történt, ezért a bennök előforduló s a köznyelvi használattól eltérő nyelvjárásbeli jelenségek nem tarthatók vésési hibának, hanem a versköltő nyelvezete sajátosságának. Így Hertel Péter síriratának hetedik sora: „Csendesen az földben testét nyugossa koporsó” mondatban az állítmány semmiképpen sem olvasható nyugosszá-nak, mivel mindkét felirat többi szavában az „sz” betű szó elején „sz”-nek, szó közepén pedig „z”-nek vésetett, de egyetlenegyszer sem írták „s”-nek. Azután ugyancsak a versnek utolsó félsora: „Kelj fel öröme tésis” kifejezés határozottan „te is” értelmű. Minthogy pedig mindkét alakváltozat föltétlenül közép-székely nyelvjárási sajátosság, mindenképpen lehetetlen, hogy a szász gyökerű Szörösök Kolozsvár falai között élvén le életüket, a székely élet szellemét annyira elsajátíthatták volna, hogy idegen versmértékre írott csiszolt nyelvzetű versben székely tájszólást használhattak volna.

E megállapítás ellentételeképpen tehát azt mondhatjuk ki, hogy a versszerző csakis székely születésű férfiú lehetett. Nem is gondolhatunk tehát másra, mint a kolozsvári unitárius egyházi szolgák valamelyikére. Közülük ebben az időben öten voltak olyanok, akik származási helyük szempontjából tekintetbe jöhetnek, mégpedig: sepsiszentgyörgyi Beke Dániel püspök, az 1648. évben elhunyt vak Dálnoki Nagy Mihály iskolaigazgató, az 1648. esztendő óta Kolozsvárt lekipásztoroskodó Dálnoki Nagy János, rajtuk kívül Dálnoki Nagy Lőrinc iskolai lektor, végezetül pedig Arkosi Gelei Benedek tanár, a filozófia és az orvostudományok mestere.²⁵ E férfiak majdnem mindenikétől maradt fenn valamelyes irodalmi emlék, de ezek mindenike teológiai vonatkozású, kötetlen formájú dolgozat. Egyedül csak a csudálatosan nagy tudományú Arkosi Benedek az, akiről tudjuk, hogy 1636-ban Mikó Józsefektől Kolozsvárt kötött nyelvű beszéddel temette, továbbá 1645. évi bécsi fogságában 16 soros latin nyelvű búcsúverset szerzett.²⁶ De hogy éppen ő lett volna e nem mindennapi értékű sírversek költője, csupán ezen az alapon még nem lehet eldönteni, sőt nagyon valószínűnek tartható, hogy e temető 1630—40-es évekbeli unitárius síremlékeinek klasszikus versmértékre szerzett és stílusban meg kifejezésekben gyakran egyező feliratai közös szerző műve. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy a korábbi keltezésűek nem telhetnek ki Arkosi itteni működése idejéből, ezért inkább más lehetőséget szükséges keresnünk. Ezzel kapcsolatosan feleleveníthetjük azt a képet, hogy az 1643-ban meghalt Járai Sámuel plebánus teteme felett — az egykori kollégiumi senior feljegyzése szerint — Beke Dániel püspök, Dálnoki Mihály rektor, Dálnoki István tordai esperes és Dálnoki Lőrinc tanár tartott beszédet. Közülük különösen kiemeli Dálnoki Mihály magyar nyelvű jeles szónoklatát, „mellyel csaknem az összes hall-

²⁵ Aranyosrákosi Székely Sándor: Unitária vallás története Erdélyben. 136—139; 150; 154.

²⁶ Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. Kolozsvár, 1935. II, 399—400; 520—525.

gatósságot sírásra ragadta”.²⁷ Könnyen feltételezhető tehát, hogy az, aki így tudott az érzelmekkel játszani, nem lehetett híján a költői tehetségnek sem, s ezért Dálnoki Nagy Mihálynak ez az adottsága reá irányítja figyelmünket arra a lehetőségre, hogy vajon ne inkább ebben, a különben is értékes egyénben keressük-e a sírversek szerzőjét?

(Változata: EM 1940.)

²⁷ Benczédi Gergely: Unitárius temetések és halottak. (1626—1646.) (Ker. Magvető. 1886: 157.)